

(441-ին) Սահմանադրութեան արդէն սկսուել էր ասպատակութիւնն ու աւարառութիւնը, բայց մինչև երկու քանակների ընդհարումը խաղաղութեան գաշն կապուեցաւ: Այդ դաշինքում վճռուեցաւ ինչպէս ապագէն էր նախնի և յետագայ դաշինքներում որ երկու տերութիւններից ոչ մէկն էլ իրաւունք չունենայ նոր ամրութիւններ կառուցանելու սահմանադրութեանում: Յազկերտը ստիպուած էր մեծ կուի վարելու Հեփթաղների ընդդէմ: Սրանք քանի մի անգամ ջարդեցին Յազկերտի զօրքը: Սա ինքն այդ իսկ պատճառով երկար ժամանակ Խորասանում մնալ ստիպուեցաւ:

Հայոց մի մեծ ապստամբութիւն ևս որ զբխաւորաբար իւր և ծերունի Միհր Ներսէսի քրիստոնէից դէմ տաճած ատելութիւնից էր ծագել, շատ զբաղեցրեց նրան (450 և 441): Պարսիկների և պարսկական կուսակցութեան Հայաստանում մեծամեծ ճիգերի շնորհիւ միայն հնար եղաւ արքայից արքայի իշխանութիւնը վերականգնելու և այդ էլ քրիստոնէական կրօնին կատարեալ ազատութիւն շնորհելով միայն:

Կը շարունակուի:

Ն. Զարաման

Մովսէս Կաղանկատուացոյ Աղուանից պատմութեան Մայր Աթոռոյ մատոնադարանում գտնուած ձեռագիր օրինակները:

(Երկրորդ խումբ):

№ 632

ՈՃԵԻ = 1664

ԱՆՈՒՆ. Պատմութիւն Աղուանից, Նոյն. Թղթեայ: ԿԱՅՄ. Ստուարթթի երեսը լաթածածք, մէջքը կաշեպատ: ՀԱՆԿԱՄԱՆՔ. Խոնամքով պահուած, անթերի: Վերջից 265 Բ. և 264 Թուղթը: ՄեծՈՒԹԻՒՆ 17×14 սմ: ԹՈՒՂԹՔ 264: ԳՐՈՒԹԻՒՆ. Երկսիւն 5×15 սմ: ԳԻՐ. Բոլորագիր: ՏՈՂՔ. 25 իւրաքանչիւր սիւնակում: ՎԵՐՆԱԳԻՐՔ. Միջիւն 22 Թուղթը կարմիր թանաքով, իսկ շարունակութիւնը սեւ: Սկզբնատառը կարմիր երկաթագրով: ՄՏԱՏՈՂ Տէք Բարսեղ արքայիսկոպոսն առաջնորդ Ամարասայ վանից: ՏԵՂԻ Ամարասու եւ Հիքնեռու սբ. Գրիգորիսի վանորայց: ԺԱՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ 1664: ՀՐԱՄԱՆՔ. Պետրոս կաթողիկոսին Աղուանից:

ՏԵՂԵԿԻՆԻԹԻԵՔ ԵՒ ՅԵՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ:

Թ. 1^ա

Այս երեսին կայցրած է մի մագաղաթեայ բոլորագիր տախտակ օրացոյցի որի նկարագիրն է՝ 11, 10, 9, 8, 7 սմ: տրամագիծ՝ ունեցող հինգ համակերպ շրջանագծեր հազցրած իրար և երկու-

4. Վարդանանց կամ առաջին կրօնական պատերազմն է անարկուած: Ժան. Թ.

տասան շառաւիղներով համահաւասար բաժանած 12 հաւասար մասերի: Առաջին մեծ շրջանակում գրուած են հռոմէական ամիսների անուններ զօդիակոսի (կենդանակերպի) աստեղատանց 12 նշաններով: Երկրորդ շրջանակում գրուած են կենդանակերպների անունները զօր. կոյս, կշիւ, կարիճ, կշիւ, Երրորդում ամիսների երբայական անուններ, Ադար, Նիսան և լին: Զորորդում հայոց այբուբէնը երկու կարգ, աջ ու ձախ, իւրաքանչիւր հատուածում վեց գիր՝ ուստի և իւրաքանչիւր կիսաշրջանում բոլոր 36 տառերը: Հինգերորդում աստղաբաշխական նշանագրեր իւրաքանչիւր հատուածում երեք գիր: Սոյն մագաղաթի և նորա վրայի շրջանակի կեղրոնից կպած և աստառի հետ միացրած են և երկու փոքրագիր շրջանակ մագաղաթեայ կտորների, որից մեծագոյն կտորը ունի 6 1/2 սմ: տրամագիծ, որի վերայ 5 սմ: տրամագիծ ունեցող մի շրջանակ կայ 30 համահաւասար բաժանումներով, որոնց մէջ էլ արարական թիւերի 1—30, Այս շրջանակի մէջ էլ 4 սմ: տրամագիծով, կարմիր ներկած մի դատարկ շրջանակ կայ, որի կէս տրամագիծի մեծութեամբ մի նոր լուսնակ շրջանակ 11 աստղանիշներով (աստղալից երկինք): Իսկ փոքրագոյն մագաղաթիկը 5 սմ: տրամագիծ ունի և նոյն կեղրոնից կարած է. այս երրորդ մագաղաթէ շրջանակի մէջ կարուած է 2 սմ: տրամագիծով մի շրջանակ, որ ծածկում է երկրորդ շրջանակի վրայի աստեղազարդ շրջանակը: Իսկ շրջանակի եզրի հակադիր կողմից կտրուած է մի փոքր, որով տակի շրջանակի ամսաթիւն երևում է: Սոյն երկու կտոր մագաղաթները մեծի հետ համակերպ լինելով միջնախարում միացած են իրար հետ թելով: Երկուքն էլ ունին ցուցականներ, մինի երկարութիւնը 2 սմ: միւսին 1, Փոքրինը կիսով չափ կտրուած: Միջնակ մագաղաթի ականջը ցուցամատի պէս պտտուում է ամիսների և կենդանակերպների երկոտասան անունները ցոյց տալով, իսկ փոքրիկինը միայն ամսաթիւների համարները: Սոյն տախտակ օրացոյցի միւս երեսին գրուած է սովորական նոր բոլորագրով և նոր (?) սեւ թանաքով, «Թ. ՌՃԺԱ յիշատակ է Պետրոս կաթողիկոսին Աղուանից», Այս երեսի վրայ կան նաև մի քանի կիսաշրջուած հայերէն և ռուսերէն ստորագրութիւններ:

Թ. 1^բ

Սոյն երեսին գրուած են շարական երգողաց անունները:

— «Ռուական» Բի. և Հայոց:	Բրիստ.	Հայոց
Ա. Իսահակ Հայրապետն	ՆժԹ.	«
Բ. Մեսրոպ Վարդապետն	ՆԿԼ.	«
Գ. Յօհան Մանգակունին	ՆԶԻ.	«

— «Թուականը՝ Բի. և Հայոց՝ Բրիստ. Հայոց		
Դ. Մուսէս Խորենացին և Բերթոլդ	ՆՂԳ	«
Ե. Անանիա Շիրակացին	ՀԾԳ	Ա
Զ. Կոմիտաս յարագածունէ	ՈԽԹ	ՀԶ
Է. Գրիգոր Մագիստրոսն	ՈԼԳ	ՆԶ
Ը. Սահակ Հայրապետ Չորոփորեցի	ՈԶԱ	ՃԻԸ
Թ. Յօհան Օձնեցին	ԶԺԸ	ՃԿԵ
Ժ. Ստեփաննոս Սիւնեցի	«	«
ԺԱ. Պետրոս գետադարձն	ՈԺԸ	ՆԿԵ
ԺԲ. Ներսէս Կլայեցին	ՈՃԿԹ	ՈԺԶ
ԺԳ. Ներսէս Լամբրոնացին	«	«
ԺԴ. Վարդան Վարդապետն	«	«
ԺԵ. Գրիգոր վկայասէր փոքրն	ՈՃՂԸ	ՈԽԵ
ԺԶ. Յակոբ Կլայեցին	ՈՄԸ	ԶԺԷ
ԺԷ. Յօհաննէս Պլուզն	ՈՅ	ԶԽԷ

Սորա են երգեցողք շարականացն համօրէն, որոց մաղթանքն Տէր Բրիստոս Աստուած մեզ ողորմեսցի ամէն:

Թ. 2^ա

«(3)անկ և նախագործիւն սակս պատմութեան աղուանից:»

Թ. 4^ա

«Այս առաջին ցանկ պատմագրոյս թուով Լ. և ցուցումն կարգի սորա, զոր զիւրադիւտ լինի ընթերցողաց զորս և կամիցին խնդրել կարգաւ դիտ և զաշխատող սորա յիշեալ:»

Թ. 66^ա

«Կատարեցան զիրք յառաջին պատմութեանցս աղուանից, երկրորդ պատմութեան արեւելեացս աղուանից նահանգիս:»

Թ. 195^ա

«Կատարեցաւ շարած երկրորդ միջակ պատմութեան աղուանից:» «Երրորդ ցանցք պատմութեան աղուանից:»

Առաջին խմբի Մայր օրինակը վերջանում է «ԻԳ. անուանք հայրապետաց աղուանից, ամբ և զործք նոցին:» իսկ

երկրորդ խմբի օրինակը աւելացնում է և

Թ. 196^ա

«ԻԵ» վասն կոտորածին, որ ի կողմանս Խաչենոյ, և վասն բարեպաշտ իշխանին ջալալին: ԻԶ վասն եկեղեցոյն զոր շինեաց մեծ իշխանն ջալալ զօլա հասանն: ԻԷ վասն մահուան բարեպաշտ իշխանին ջալալ զօլա հասանոյն:

ԻԸ «վասն մահուան իշխանին Շահնշահի, և որդոյ նորին Զաքարէին:»

Թ. 241 «Պատմութիւն յաղագս սրբոյ խաչին, որ հացունեացն կոչի, և Թէ որպէս դարձաւ ի պարսից աշխարհէն խաչն աստուածընկալ, և և յայնժամ մասն ինչ ընկալեալ տիկնոջն Սիւնեաց:»

Թ. 259^ա

«Արդ՝ աղաչեմ զամենեւեան. հարբ և եղբարբ

և սրբամաքուր սուրբ հայրապետք, որ ընականդ էք ի դուռն Ամարասա. որք կարդայք և կամ աւրինակէք՝ պաղատանք սրտի յերեսս անկեալ առ ոտս ձեր յիշման արժանի արարէք զիս զբաղմամից գրիչս և գծօղ սորա զանարժան և զզարիպացեալ սուտանուն ապաշխարող և զծնողսն իմ՝ ըստ մարմնոյ և զեղբարբքն իմ հարողադք և զամենայն ազգայինսն իմ և զայնոսիկ ոչք յանձնեցին յիշատակել յաղօթս, և տէր Աստուած յիշողացդ և յիշելոցս առ հասարակ ողորմեսցի ի միւս անգամ՝ զալստեանն ամէն: Ո՛վ եղբարբք, ևս չունիմ յիշման տեղիք, բայց Թէ սակաւ մի յիշման արժան առնէք, վարձս ի Բրիստոսէ առնուցուք և զԱստուած ողորմին ընդ հայր մեղային կցորդեալ ասէ՝ հայրն Աստուած զնա անտես չառնէ. Ամէն:

Յիշատակարանիս մեկանը և գրիչը փոքր ինչ տարբերվում է ձեռագրի գրչութիւնից, որ և խոստովանվում է յիշատակագիր գրողը յիշատակարանի վերջում:

Թ. 259^բ

Մեծ յիշատակարանը «Փառք եղակամ տէրութեան և եռորոշ անձնաւորութեան, հօր անսկըզբան, որդւոյ անեղբի. և հոգւոյն սրբոյ անհատ ըղիսողի այժմ և անդրաւ յաւիտենիւ ամէն:

Հնորհօք ամենազօրին Աստուծոյ եղեւ կատարումն այսմ լուսարդ և ներբողունակ մատենիս ի շրջարբութեան թուականիս Հայագնի ի. Ռ. ի. Ճ. ի. Ժ. և յ. Գ. ամին: Ի հայրապետութեան աշխարհիս աղուանից տեսառն Պետրոսի երջանկափառ կաթուղիկոսի վերադիտողի մեծի աթոռոյն գանձասարայ. զի այս խոհմարան հայրապետս աշակերտ էր սրբափայլ և ուղիւմաճիմ մեծ բարունապետին Ղուկասու. վասն զի այս երիցս երանեալ կաթուղիկոս լուսաւորեաց զխաւարեալ և զնսնմացեալ բոլոր տունս Աղուանից, զոր ի բազում ամանակաց կայր խախտեալ և խանդարեալ ի կարգաց և ի կրօնից վանորայք և յամենայն եկեղեցիք, Յորոց մի էր և մեծ աթոռս Ամարաս զի ժամանակաց յողովից կայր աւեր և անբնակ ի մարդկանէ զի արք ոմանք խենէշք և անխոհմեք փեռեկտեալ և խրամատեալ էին զթեմ և զվիճակ սորին և արարեալ իւրեանց ընականութիւնըս յայլ և այլ վայրս ըստ անձնիւր կամաց: Իսկ այս խոհմարան կաթուղիկոս Պետրոս եկեալ ժողովեաց ի մի զթեմ և զվիճակ երկրիս հարանդ կոչեցեալ, զոր այժմ ասի վարանդաւ և կացոյց զառաջնորդ զհարազատ և զմիջածին զաշակերտն իւր զպարոն տէր Բարսեղն որ է ստացօղ տառիս. և սա նորոգեաց զամարաս պարսպօք և բաղմամախ սենեկօք և տամբք ի փառս արարչին և ընտրելոյն իւրոյ սրբոյն Գրիգորի ամէն: Տինա կայր և հովարան ի հնոց մեծի

աթոռոյս, հուլիսի գեղջն Հերհեր կոչեցեալ որ կոչուր սուրբ Աստուածածնի վանք, նա ևս էր անընակացեալ, այլ և անդ գնացեալ մեծ հայրապետն հիմնարկէ զեկեղեցի և յանձնէ աշակերտին իւրոյ ըզվերոյդրեալ Բարսեղ պարոն տերին, զի շինեցէ, զորն կատարեաց իսկ, կամարակապ ձեռով և գեղեցկանկար դրամբ ըստ ձեռնտուութեան ժամանակիս, որ վերաձայնի սուրբ Գրիգորիս, որ և անդ զարդարեաց պարսպօք և խցերօք կամօք և օժանդակութեամբ վերոյ ասացեալ հոգեւոր հօրն իւրոյ, Գարձեալ ետ գրել յովով գրեանս յորոց մինն է և զայս պատմագիրք զոր ի վաղուց հետէ սպառեալ էր ի տանէս Աղուանից և գտեալ եղև ի ձեռն լուսաւոր հոգի Ղուկաս վարդապետին, զոր ետ վերստին գրել և օրինակել վերոյդրեալ հայրապետս. իսկ սորա տեսեալ բաղում փափականօք գրել հրամայեաց և ետ վախմը երկակի աթոռոցս սուրբ Ամարաս և Նորաշէն սուրբ Գրիգորիսի վանուցն. ասելով եթէ որ հանել ջանայցէ ի դրանէ երկուց Աթոռոցս կամ կտրեցէ զյիշատակարանս, հանցի զայնպիսին ի դրախտէն կենաց և կտրեցի ընդ մէջ և զբաժին Նորա ընդ կեղծաւորս դիցի ամէն:

Երգ, ով դասք լոյս երամից, յորժամ հանդիպիք սմա կարգալով կամ գաղափարելով, յիշեցէք ի սուրբ աղօթս ձեր զառաջնորդ սուրբ ուխտեացս կորովամիտ և հանձարապատում զտէր Բարսեղ արհի եպիսկոպոսն, որ ստացող եղև զայս ներբողունակ մատենիս, որ է սեպհական յերկրէս հաբանդու, ի գեղջէն Կիշի կոչեցեալ ընդ սմին և միաբանք տեղոյս, զմարտիրոս զալէքսան, և զեղիս պարոն տեաղքն, որք փոխեցան ի քրիստոս մերում ժամանակիս, այլ և որք կան նարգեանս ի պաշտօն ուխտեացս, զովանէս պարոն տէրս, զտէր գրիգորս, զտէր մկրտիչս և զտէր ոսկանս և զայլ աշխատաւորս յիշել պարտիք ի Քրիստոս ամէն:

Գարձեալ յիշեցէք կրկին անգամ զբարսեղ պարոն տէրն, և զարեան առու մերձաւորսն զփոխեցեալսն ի Քրիստոս զմարտիրոս պարոն տէրն, զովանէս պարոն տէրն, որ մականուամբ շէկ կոչիւր, այլ և ծնողսն իւր զհայրն իւր աղան և զմայրն իւր գուլաղըն և հարազատ եղբարքն զբաղտասարն և զմարտիրոսն, նա և եղբօր որդիքն իւր զգասպարն, և զմազորուփանն, որ մանուկ տօբօ փոխեցաւ ի Քրիստոս, Ելլե քորքն իւր զիեքին, զխանուամբ զհիւրին, զմերէսան և զիմամամն, և զայլ ամենայն ընտանիսն զկենդանիս և զհանգուցեալսն միահաղոյն յիշեցէք ի Քրիստոս միով հայր մեղայիւ և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոս յոյն ամենեցուն ամէն, Հայր... Ընդ որոց և զիս զսիմոն լոկ անուամբն բանի սպասաւորս յիշել ժախմ, որ զսակաւ յիշատակարանս

ծրեցի նաև թողութիւն շնորհել խոշորութեան գըրոյս վասն զի յանպատշաճ ժամու և ի վերայ ծընկաց խնոց մեկանեցաւ:

Թ. 262

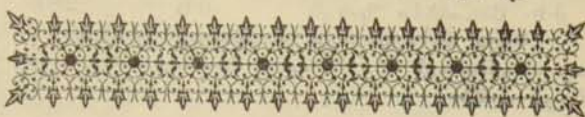
Այլ գրելով անուանք հայրապետաց աղուանից «տէր Մարկոս պրն Աստուծոյ ԽԴ.» հասցրած մինչև Ի.

Թ. 263

«Տէր իսրայել մեծկունէից որ այժմ վարէ ըզժողովուրդս ՌՄԺԲ.»

(Շարունակելի)

Դ. Վ.

ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ—ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ.

Պրոֆ. Մայերը (Gustav Meyer) Aula գիտնական շարաթաթերթի 9 և 10 համարներում Փոքր-Ասիայի լեզուների վերաբերութեամբ մի ընդարձակ տեսութիւն է հրատարակում, ուր ի միջի այլոց և Հայոց լեզուի մասին հետեւեալ դիտողութիւններն է արել.

Փոխաբանների հետ սերտ կապուած է և մի ժողովուրդ, որի բարձր հոգեկան ընդունակութիւններն և կենսունակ գործունէութեան յոյժերը ցոյց են տալիս, թէ նա մի ծանրակշիռ գերէ խաղալու Փոքր-Ասիայի ապագայ պատմութեան մէջ. Եյն կարծիքը, որ իբր թէ Հայերը իրենց այժմեան բնակավայրում սկզբից իբրեւ բնիկ ժողովուրդ են եղել, թէ նոքա հընդ-երոպական ժողովուրդների ընտանիքին են պատկանում այժմ արգէն բոլորովին անտես է արուած, Նոյնպէս, առաջ այն ընդհանրացած հայեացքը, որով Հայոց լեզուն իրանական լեզուների մի ճիւղ էր ընդունուում ուրեմն պարականային առանձնապէս ցեղակից, այժմ արգէն կասկածելի է ցոյց տուած, Հայոց լեզուն բազմազան և փոփոխակի ծակատաղրի դրոշմ է կրում: նա արիական լեզուների հետ (նաև կելտականի ու մասամբ ալբանականի) մի օտարոտի պատկեր է տալիս: Պատմութեան հայրը (Հերոդոտ) Հայերի մասին ասել է, թէ նոքա փոխաբանների սերունդ են, և մենք մեր գիտութեամբ դորա գէտ առարկելու շատ բան չունինք, Նոցա լեզուն հիւսիս-արեւելեան եւրոպական լեզուների որոշ յատկութիւններն ունի և ակնյայտնի է, որ Փոքր-Ասիայի վերայով Բալկան թերակղզուց գաղթելու ժամանակ իւր մէջ մեծ քանակութեամբ, մեզ համար այլ ևս անբացատրելի, օտար տարր է ընդունել: Վերջապէս իւր վերջին բնակավայրում իւրացրել է հարաւային Աովկասի դարմանալի և օտարոտի հընչիւնը, այնպէս որ հայկական իւրաքանչիւր բնագիր կարելի է նոյնպէս վերական ապրուրէնի նշաններով գրել, Հայոց լեզուն բաւական նոր ժամանակի քրիստոնէութեան մուտքի հետ կապուած գրականութեամբ է յայտնի, Յաճախ հին հայերէն կո-